

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK UDK 902.2(497.523Varaždin)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

ANKA ČURIĆ
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za graditeljsko nasljeđe, Zagreb
acuric@h-r-z.hr

Primljeno: 23. 04. 2019.
Prihvaćeno: 22. 10. 2019.
DOI: 10.21857/90836cw2jy

DARIA ŠKARPA DUBRETA
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za graditeljsko nasljeđe, Zagreb
dskarpa@h-r-z.hr

ŽITNICA STAROGA GRADA VARAŽDINA

Nalazi provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja rezultirali su ključnim spoznajama o starijim fortifikacijskim slojevima varaždinske županske utvrde te vrlo slojevitoj građevinskoj aktivnosti na lokaciji današnje građevine, prepoznate kao "Žitnica Celjskih." Najznačajniji je nalaz, u elevaciji sačuvanog kamenog bedema varaždinske utvrde sagrađenog najkasnije u drugoj polovici XV. stoljeća, nakon čega je unutar utvrde uslijedila prigradnja jednog ili više objekata. Sondiranjem današnje građevine te analizom postojeće literature i arhivske građe, dolazi se do geneze nastanka današnje građevine. Također, rezultati provedenih istraživanja pobijaju dosadašnju atribuciju južnog dijela građevine žitnici koju je Ulrich Celjski sagradio sredinom XV. stoljeća.

Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima povijesne građevine cilj je ispravna interpretacija, valorizacija i prezentacija, a ne samo određivanje smjernica građevinske obnove. Na pitanje kako revitalizirati povijesnu građevinu, odgovore bi trebala dati interdisciplinarna konzervatorsko-restauratorska istraživanja koja prvenstveno nastoje u što je moguće većoj mjeri, rekonstruirati genezu njezinog nastanka. To je nastojanje redovito otežano kod povijesno vrlo slojevitih građevina

kojima je često mijenjana namjena bila uzrokom brojnih pregradnji, jer svaki novi građevinski zahvat neminovno destruirao ili sakriva starije povijesne strukture. Upravo je takva građevina Žitnica Celjskih, u sklopu današnjeg Staroga grada Varaždina.

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja Žitnice bila su provedena u dva navrata. Restauratorski zavod Hrvatske¹ 1985. godine proveo je istraživanja pročelja, jer je u zgradi još uvijek bio smješten dio fundusa Državnog arhiva u Varaždinu pa istraživanja u interijeru nije bilo moguće provesti.² Sukladno rezultatima istraživanja, pročelja građevine su bila obnovljena. Drugu kampanju konzervatorsko-restauratorskih istraživanja proveo je stručni tim Hrvatskog restauratorskog zavoda 2015.–2018. kada je nakon iseljenja Državnog arhiva u Varaždinu, bilo moguće sondirati interijer građevine.³ Navedene okolnosti znatno su otežale proces istraživanja i zaključivanja. Nemogućnost istovremenog sondiranja interijera i pročelja građevine ponekad može dovesti do pogrešnih zaključaka, a naročito na građevini koja je često bila pregrađivana uz kontinuirano recikliranje građe. Provedba konzervatorsko-restauratorskih istraživanja obuhvaćala je analizu objavljene literature i dostupne arhivske građe te terenska istraživanja popraćena arhitektonskom i foto dokumentacijom. Tijekom terenskih istraživanja koristili smo se metodom vizualne analize građevine i fizičkim sondiranjem ličenih i žbukanih slojeva te same građe. Ovdje će biti predstavljeni ključni rezultati svih provedenih istraživanja.

¹ Restauratorski zavod Hrvatske (osnovan 1966. g.) i Zavod za restauriranje umjetnina (osnovan 1948. g.) uredbom Vlade Republike Hrvatske objedinjeni su 1997. godine u Hrvatski restauratorski zavod.

² Istraživanja je vodio Silvije Novak.

³ Arhitektonska snimka postojećeg stanja (voditeljica Alma Orčić Vukašin) izrađena je 2015. godine, dok je fundus DAVŽ još uvijek bio u procesu iseljavanja. Nakon iseljenja arhiva 2016. g. uslijedila su konz.-rest. istraživanja interijera građevine (voditeljica Daria Škarpa Dubreta). Tijekom 2017. g. (voditeljica A. Orčić Vukašin) provedeno je snimanje interijera i neposrednog okoliša georadarom, geofizička istraživanja u interijeru građevine te je zbog izuzetno velike količine vlage u prostoru, obijena recentno izvedena neadekvatna cementna žbuka i sloj "Aquathrill" hidroizolacije u prostorijama prizemlja. Angažman HRZ-a na građevini završen je 2018. godine (voditeljica D. Škarpa Dubreta) kada su provedena probna arheološka sondiranja u neposrednom okolišu (voditeljica dr. sc. Marijana Krm-potić) te su konzervirani i tehničkom zaštitom zaštićeni nalazi u interijeru Žitnice.

Slika 1. Istočno pročelje prije početka istraživanja, 1984.
(S. Novak, dokumentacija HRZ-a)

Slika 2. Sjeverno i južno pročelje, 2018. godine (J. Kliska, dokumentacija HRZ-a)

Građevina je smještena u jugozapadnom kutu platoa Staroga grada Varaždina, a sastoji se od dva spojena volumena izduženih pravokutnih tlocrta. Oba imaju prizemlje, kat i visoko potkrovlje. Istočni dio je nešto niži i pokriven je dvostrušnim krovom, dok je zapadni dio građevine viši i pokriven trostrešnim krovom. U središnjoj osi istočnog pročelja smještena su ulazna vrata s baroknim kamenim portalom, a na sjevernom pročelju višeg dijela nalazi se drugi ulaz s jednostavnim kamenim lučno zaključanim okvirom. Niži, istočni dio građevine se sastojao od jedne velike prostorije, a viši, zapadni dio od po dvije prostorije u svakoj etaži. Postojeća stubišta su rezultat naknadnih adaptacija, u istočnom di-

jelu adaptacije iz 1930-tih, a u zapadnom dijelu vjerojatno iz vremena izgradnje svodova u XVIII. stoljeću.

Već nas volumeni svojom vanjštinom upućuju na mogućnost da su dva objekta bila naknadno povezana, građevinski i funkcionalno. Iako iz eksterijera nije čitljiva, u interijeru se uočava još jedna mala prostorna jedinica, smještena između dva dominantna volumena koja, za razliku od ostalih prostorija prizemlja, ima znatno nižu hodnu razinu. Različite visinske kote podnica prostorija u interijeru postojećih dijelova današnje građevine u kojoj su naknadno, probijanjem svodova otvorene komunikacije među prostorijama i osnovnim volumenima, također upućuju na zaključak da su te dvije građevine kroz dugo vremensko razdoblje bile funkcionalno potpuno odvojene.

Povijesni izvori i objavljena literatura šute o eventualnom postojanju građevinske aktivnosti na ovoj lokaciji županskog kastruma do prve polovice XV. stoljeća. Mira Ilijanić, na temelju sačuvanog dokumenta gradskog magistrata i gotičkih profilacija kamenih okvira nekih prozora u zoni prizemlja, pretpostavlja da je Ulrich Celjski na ovoj lokaciji sagradio žitnicu, koja je prepoznata u strukturama nižeg, istočnog dijela građevine.⁴

Sudeći prema povijesnim planovima i arhivskoj dokumentaciji, pouzdano znamo da se, od početka XVIII. stoljeća (sl. 8) istočni dio građevine koristio za skladištenje (*Proviants Haus*), a u zapadnom se dijelu nalazila oružana (*Zeug Haus*) Varaždinskog generalata. Uspostavom mira s Osmanskim carstvom (Mir u Požarevcu 1718.) te prestankom ratne opasnosti tijekom XVIII. i XIX. stoljeća, Varaždin prestaje biti sjedište generalata. Varaždinski kastrum je od 1607. godine u posjedu obitelji Erdödy koja ga iz vojničkog sjedišta pretvara u plemićki rezidencijalni posjed. Arhivski izvori govore o tome da su prostori današnje Žitnice bili iznajmljeni građanima za različite potrebe. Varaždinski Stari grad tek 1925. godine prelazi u vlasništvo gradske općine, a zadnja adaptacija interijera Žitnice izvedena je 1931.-1935. za potrebe smještaja arhiva. Državni arhiv u Varaždinu se 2016. godine iselio iz prostora, a novi korisnik je postao Gradski muzej Varaždin.

JE LI “ŽITNICA CELJSKIH” ZAISTA ŽITNICA CELJSKIH?

Današnja se građevina nalazi na zemljištu koje je vjerojatno od osnutka pripadalo varaždinskom kastrumu, odnosno u samom jugozapadnom kutu perimetra koji je zatvarala bilo palisada, bilo obrambeni zidovi.

⁴ Mira ILIJANIĆ, “Varaždinska oružana i njen inventar”, *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Varaždin, 1999., 215-216.

Iz oskudnih podataka koje nam o povijesti Starog grada Varaždina nudi dostupna literatura⁵ saznajemo da je, vjerojatno već početkom XII. stoljeća⁶, na izuzetno povoljnom prometnom čvorištu, u trokutu koji zatvaraju tri naslijeđene antičke ceste⁷ u blizini povoljnog prijelaza i luke na Dravi⁸, nastalo sjedište Varaždinske županije - jedne od najstarijih i najznačajnijih kraljevskih županija u srednjovjekovnoj Slavoniji. Uz taj se kraljevski posjed počinje razvijati trgovište, a ivanovci su u XII. st., vjerojatno na lokaciji današnjeg franjevačkog samostana,⁹ sagradili crkvu i hospicij kao bi skrbili o hodočasnici.¹⁰ Tako uz kraljevsko župansko središte, *castrum comitis* pomalo nastaje grad kojem će kralj Andrija II. 1209. godine dodijeliti privilegij slobodnog kraljevskog grada. Županski *castrum Guarestin, i civitas Varosd*, nastavljaju suživot o čijoj ambivalentnosti svjedoče mnogi povijesni dokumenti. Naime, manje-više kontinuirani status slobodnoga kraljevskoga grada, koji je varošanima osiguravao relativno visok stupanj neovisnosti u odnosu na susjedni kastrum bez obzira u čijem posjedu bio, konstantno su pokušavali ugroziti župani ili kaštelani i vlasnici utvrđenog grada, a kraljevi su, ovisno o momentalnim političkim i materijalnim interesima, manje ili više štitili slobode građana.¹¹

⁵ Većina autora koji su se bavili poviješću Varaždina (R. HORVAT, M. ILIJANIĆ, N. BUDAK i dr.) pisali su o povijesti grada, odnosno varoši koja je postupno nastajala uz *castrum comiti*, sjedište župana kraljevske županije. Razlog tome jednim dijelom leži u činjenici da je o povijesti varoši sačuvano (ili je lakše dostupno) puno više povijesnih izvora nego o samom kastrumu. S druge strane, poseban problem povijesnih istraživanja općenito jest nedostatak pisanih izvora iz ranijih razdoblja.

⁶ Ž. Tomičić, služeći se prepoznatim paradigmatima postanka europskih gradova, pretpostavlja vrlo rano postojanje i kontinuitet utvrđivanja na lokaciji *castrum comitis* iz XII. stoljeća. (Željko TOMIČIĆ, "Pogled u arheološko naslijeđe ranoga srednjovjekovlja Varaždina i njegove šire okolice", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, gl. ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin, 2009., 64-67.).

⁷ Ž. Tomičić obrazlaže i naglašava činjenicu da su te antičke ceste zapravo slijedile europske prapovijesne puteve. (Ž. TOMIČIĆ, n. dj., 52.).

⁸ N. Budak iskazuje suzdržanost prema tezi M. Ilijanić da su tri ceste na kojima nastaje Varaždin antičke i smatra da je veći značaj za formiranje grada na toj lokaciji imao prijelaz preko Drave. (M. ILIJANIĆ, "Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina", 1999., 2; Neven BUDAK *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb - Koprivnica 1994., 41.).

⁹ M. ILIJANIĆ, S. KAPUSTIĆ, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća", 1999., 57.

¹⁰ Hodočasničkom cestom koja je iz Aquileje i iza istočnih Alpa vodila do Ptuja, preko Varaždina, Ludbrega i Osijeka do Srijema, 1100. – 1101. godine, prema Svetoj zemlji prošla je križarska lombardska vojska vlastele Njemačkog carstva, milanskog nadbiskupa i pavijskog biskupa. (Ž. TOMIČIĆ, n. dj., 66.)

¹¹ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku* 1994., 46-49, 58-60.

Laszlo Kontler o osnivanju ugarskih županija u vrijeme Stjepana I. kaže: "Tvrđave (mađarski *vár*), zapravo kao i većina *civitas* onodobnoga svijeta, naselja utvrđena kamenim zidinama ili još češće zemljanim nasipima, i okolni teritoriji, županije, su tako prešli u kraljevo vlasništvo. Prvi su postali središta vojne kontrole, a drugi jedinice svjetovne uprave. Zajedno su tvorili okosnicu nove političke organizacije države. Stjepan je okončao preseljenje plemenskih ratnika *jobbágy* u kraljevske utvrde. Oni su sada postali "gradokmeti", odgovorni za vojno održavanje utvrda, dok je obrada raspršenih "zemalja utvrde" bio zadatak "naroda utvrde": običnih slobodnih ljudi koji su zadržali svoj pravni status, ali su bili dužni trajno služiti oko utvrde. Organizirani u jedinice po stotinu osoba, svi su bili podređeni i pod zapovjedništvom *comesa* (župana) tvrđave ... koji je upravljao županijom, to jest teritorijem pod nadležštvom tvrđave. Zastupajući kralja u njegovim glavnim ovlastima, on je bio vrhovni sudac, sakupljao je poreze i vodio ratnike iz županije u bitku pod svojom zastavom."¹² Ovakvo ustrojstvo nalazimo i u srednjovjekovnom Varaždinu, gdje se *civitas* razvija južno od kastruma, dok su sjeverno od kastruma smješteni "gradokmeti", *jobagiones castr* do kraja XIV. st., *inquilini arcis* ili *suburbani* do sredine XVIII. st. te *Communitas libertinorum Arcis Varasd* od sredine XVIII. stoljeća i *Obchina Sztarogradzka Varasd* u XIX. stoljeću.¹³

Iako nemamo spoznaja o izgledu i veličini starijih povijesnih slojeva županskog kastruma, teško je vjerovati da je bio ograničen na "*turris et fossatum*"¹⁴ jer je sjedište župana kraljevske županije moralo zadovoljiti niz funkcija za koje "kula s opkopom" vjerojatno nije bila dovoljna. Za pretpostaviti je da je *castrum comitis* od svog utemeljenja početkom XII. stoljeća morao biti utvrđen, svakako opkopom i palisadom, zemljanim ili zidanim bedemima, tim više što je bio smješten u ravnici. S obzirom na blizinu Drave iz koje se izlijevao i obližnji potok Dravica, moguće je da je opkop utvrde bio ispunjen vodom. Nije poznato što se događalo s Varaždinom za vrijeme provale Tatara 1242. godine, ali sudeći prema obrazloženju u darovnici Bele IV. kojom varaždinskom županu Mihajlu daruje zemlje jer je obra-

¹² Laszlo KONTLER, *Povijest Mađarske*, Srednja Europa, Zagreb, 2007., 64.

¹³ Tijekom srednjeg vijeka na prostoru današnjeg grada Varaždina formiralo se više organizacijskih jedinica. Jednu je činio Slobodni kraljevski grad Varaždin, koji je zauzimao prostor današnjeg centra Varaždina, odnosno južno od Staroga grada. Druga zasebna jedinica je bila sama utvrda, *Castrum Warasd*, dok se treća razvila neposredno uz samu utvrdu sa sjeverne strane, gdje žive njezini podanici koji se u ispravama XVI. st. nazivaju *Inquilini Arcis*, pa *suburbani* Arcis ili *homines arcenses*, koji su pravno i društveno-ekonomski bili vezani uz utvrdu i njezine vlasnike. Mirko ANDROIĆ, *Starogradska varaždinska općina*, Varaždin, 2008.

¹⁴ Mira ILIJANIĆ, Slavko KAPUSTIĆ, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća", 1999., 56.

nio "*confinia nostra circa Varosd et Poetoviam in tante turbationis tempore*"¹⁵ moglo bi se zaključiti da je grad bio obranjen.¹⁶

Bitna se promjena u povijesti županskog kastruma dogodila 1397. godine kada je, neposredno nakon Krvavog sabora u Križevcima, Žigmund Luksemburški "naglašavajući velike zasluge Hermana II. Celjskog i čitava njegova roda, poklonio knezu grad Varaždin sa svom sudskom vlašću i svim prihodima, uključujući one od prevoznine na Dravi te s patronatom nad crkvama."¹⁷ Žigmundovim činom županski kastrum koji je od osnutka bio kraljevski posjed, prvi put dolazi u feudalni posjed jedne plemićke obitelji.¹⁸ Celjski nisu stolovali u varaždinskom kastrumu, vjerojatno su ga povremeno posjećivali, ali su ga sigurno pregrađivali.¹⁹ Kronika Celjskih bilježi kako je Janos Hunyadi, tada gubernator maloljetnog Ladislava V. Postuma, štiteći Talovce u sukobu s Celjskima, napao varaždinski kastrum 1446. godine, ali bezuspješno jer je bio dobro utvrđen drvenim palisadama²⁰ te da je na kraju spalio nezaštićenu varoš.

U sklopu projekta "Bastion" iz 2006.-2008. godine,²¹ provodila su se arheološka istraživanja grabišta i zemljanih bedema iz XVI. stoljeća. Tom prilikom u sjevernom grabištu su pronađeni ostaci drvene konstrukcije povišenog prilaza i mosta koji je vodio prema povišenom ulazu koji se nalazio na sjevernom pročelju najstarije sačuvane kamene kule, a duž čitavog zapadnog poteza pronađeni su ostaci palisade koja je pratila oblik grabišta te na svom sjevernom i južnom kraju skretala u današnje sjeverno i južno grabište. Dendrokronološka analiza

¹⁵ Isto, 61.

¹⁶ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku* 1994., 47.

¹⁷ Neven BUDAK, "Varaždin – od postanka do "zlatnog doba"", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, gl. ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin, 2009., 3.

¹⁸ Mirela SLUKAN ALTIĆ, *Varaždin, Povijesni atlas gradova*, sv. V, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i DA Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2009., 49.

¹⁹ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, 1994., 111.; M. ILIJANIĆ, S. KAPUSTIĆ, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća", 1999., 61., 63.; M. SLUKAN ALTIĆ, *Varaždin, Povijesni atlas gradova*, 2009., 58.

²⁰ Mira ILIJANIĆ, "Prilog kulturnoj povijesti Varaždina", 1999., 4.

²¹ Projekt "Bastion - gradovi uz Dravu otvaraju svoje utvrde", bio je djelomično financiran sredstvima EU za provedbu međusudsjedskog programa Slovenija - Mađarska - Hrvatska. Trajao je od 16. ožujka 2006. do 15. ožujka 2008. godine. Cilj varaždinskog dijela projekta bio je multidisciplinarno istraživanje na terenu i u arhivima te prikupljanje, obrada i popularno-stručno prezentiranje podataka o sustavu obrane renesansne utvrde u Varaždinu. Miroslav KLEMM, Marina ŠIMEK, Spomenka TEŽAK, *Iz srednjega u novi vijek: varaždinski Stari grad i projekt "Bastion"*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2008.

uzoraka s mosta i palisade pokazala je da su bile korištene različite vrste drva, a konačne datacije variraju od 1415. do 1445. godine.²² Rezultati te analize bi mogli upućivati na pretpostavku da su pronađeni ostaci vrlo stare palisade koja se obnavljala prema potrebi. No, nameće se pitanje odnosa pronađene palisade i zidanih kamenih obrambenih zidova otkrivenih arheološkim i konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima.

Krešimir Filić je 1941. godine, tijekom radova na uređenju okoliša Staroga grada, na južnom rubu platoa pronašao i istražio ostatke ulazne kule i južnog kamenog obrambenog zida. Nakon istraživanja, strukture ulazne kule su zatrpane, a južni je obrambeni bedem prezentiran dozidavanjem visine izvornog zida.

Tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja Žitnice 1985. godine, pronađen je zapadni dio južnog obrambenog bedema kastruma, sačuvan u visini od oko 4,50 metara, dok je njegov istočni dio sačuvan vrlo nisko iznad današnje razine tla te je poslužio kao temelj za podizanje južnog pročelja nižeg, istočnog dijela građevine (C) i sezao je do pravokutne ulazne kule. Dio bedema sačuvanog u elevaciji obuhvaća zapadni (A) i središnji dio (B) građevine (sl. 3). U gornjoj zoni kamenog bedema sačuvane su tri uske izdužene puškarnice za okomiti i kosi hitac i dvije, kronološki mlađe, puškarnice skošenih bočnih stranica koje su omogućavale kontrolu del' Aglievog²³ zemljanog nasipa isključivo horizontalnim hicem. U prizemlju interijera zapadnog dijela građevine (A), u samom zapadnom uglu pronađena je jedna puškarnica sa sačuvanim kamenim zaslonom perforiranim u formi obrnute ključanice. Utvrđeno je da je južni zid zapadnog dijela današnje građevine većim dijelom kameni obrambeni bedem, koji je za potrebe oružane Varaždinskog generalata, vjerojatno sredinom XVI. stoljeća bio nadozidan opekam. Iako postoji mogućnost da su pronađene puškarnice bile naknadno otvorene u starijem obrambenom zidu, sukladno oblikovanju i načinu korištenja, tri uske izdužene puškarnice bi se mogle datirati u zadnju trećinu XV. stoljeća. Manje puškarnice, namijenjene isključivo horizontalnom hicu trebalo bi datirati u vrijeme nakon izgradnje del Aglievih zemljanih bedema, sredinom XVI. stoljeća, jer su bile namijenjene njihovoj kontroli. Istraživanjima je utvrđeno da su neke starije puškarnice bile preoblikovane da bi se prilagodile novoj namjeni, jer je nakon podizanja zemljanih bedema, stari kameni bedem postao tek sekundarna linija obrane tvrđave. Provedenim istraživanjima je utvrđena pozicija

²² Katarina ČUFAR, Marina ŠIMEK, "Dendrochronological Investigation of Wood from Varaždin Old Castle", *Podravina*, vol. VII, br. 13, Koprivnica, 2008., 22-29.

²³ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, 1994., 112., b. 391.

hodne plohe stražarske staze obrambenog bedema, ali nije utvrđeno eventualno postojanje kruništa.

Krešimir Filić je, tijekom uređenja oštećenog južnog zemljanog bedema jugozapadno od zgrade Žitnice, pronašao i sjeverni dio kamenog varoškog zapadnog obrambenog zida koji se vjerojatno vezivao na južni bedem kastruma. Sjeverni kraj tog zida prezentirao je istom metodom dozidavanja sačuvane povijesne strukture, a dio kamenog bedema koji je ostao sačuvan unutar del Aglievog zemljanog nasipa, ponovo je nasuo zemljom.

Taj je nalaz potvrđen i arheološkim istraživanjima u sklopu projekta "Bastion".²⁴ Marina Šimek izričito navodi: "Istraživanje je potvrdilo da se zid prvotno pružao i na mjestu današnjega unutarnjeg jarka, ali je na tome dijelu srušen u drugoj polovici 16. st. pri kopanju obrambene grabe." te zaključuje: "Arheološko istraživanje pokazalo je dakle da je gradski zid, barem na dijelu gdje se spajao s utvrđenjima feudalnog kompleksa, prema nastanku stariji od južnoga zemljanog bedema i mokrog jarka. Velikom obnovom varaždinske utvrde uz taj je dio zida podignut visoki zemljani bedem da bi se zid u njega posve "ugradilo" u slijedećoj građevinskoj fazi. Dio što se pružao na mjestu vodene grabe srušen je tijekom iskopa jarka ili vrlo brzo nakon toga."²⁵ Autorica zaključuje da se sjeverni kraj tog varoškog bedema "spajao sa kružnim tornjem za municiju koji danas više ne postoji, a srušen je svakako prije 1780. godine." Nakon provedenih arheoloških istraživanja autorica utvrđivanje palisadama datira u prvu polovicu XV. st., a spajanje zapadnog gradskog zida s utvrdom u kraj XV. ili početak XVI. stoljeća.²⁶

Iako Celjska kronika spominje da J. Hunjadi 1446. nije uspio osvojiti varaždinsku utvrdu Celjskih jer je bila dobro utvrđena palisadama pa je spalio nezaštićeni grad, čini se vrlo neobičnim da bi se kraljevski kastrum nakon 1242., a onda i utvrda Celjskih s kraja XIV. te prve polovice XV. stoljeća, u strateškom smislu oslanjale isključivo na ogradu od drvene palisade. Možda je opravdano razmišljati o vanjskoj palisadi ili sustavu kolaca u opkopu kao sekundarnom fortifikacijskom sustavu, dok bi primarni fortifikacijski sustav ipak činile kule i zidani bedemi. U dokumentu Jana Vitovca iz 1462. godine, izričito se navode gradske zidine *muros*. Ako je varoš tada bila utvrđena (ili djelomično utvrđena) zidinama, logično je očekivati da je kastrum već bio utvrđen zidanim bedemima.²⁷

²⁴ M. ŠIMEK, "Arheologija bedema i opkopa", *Iz srednjega u novi vijek: varaždinski Stari grad i projekt "Bastion"*, 2008., 22.

²⁵ Isto, 22.

²⁶ Isto, 31.

²⁷ M. SLUKAN ALTIĆ, *Varaždin, Povijesni atlas gradova*, 2009., 58.

U svakom slučaju, ovi nalazi potvrđuju pretpostavku da se lokacija na kojoj se nalazi današnja građevina uvijek nalazila unutar perimetra kastruma, odnosno kraljevskog ili plemićkog a ne gradskog posjeda. Prostor županskog kastruma, već iz funkcionalnih razloga, nije mogao biti sveden na prostor današnjeg Staroga grada. Čitav plato koji od sredine XVI. stoljeća zatvaraju del' Aglieva grabišta i bedemi trebalo bi smatrati prostorom županskog kastruma.²⁸ Stoga se čini nevjerojatnim da bi neki građanin bio u posjedu parcele koja se nalazila unutar granica kraljevskog posjeda, odnosno unutar županskog kastruma koji je još u XII. stoljeću bio jezgra uz koju je tek nastajalo trgovište iz kojega se razvio grad.

Sačuvani dokument gradskog magistrata iz 1458. godine koji spominje "Kasten" Ulriha Celjskog na bivšem imanju građanina Fabiana Stuppera i njegovog zeta, vjerojatno se odnosi na jednu od parcela na teritoriju gradske općine, u neposrednoj blizini utvrde, ali u posjedu vlasnika utvrde.²⁹ Iz kasnijih povijesnih izvora, zapisa gradskog magistrata i povijesnih planova rađenih s ciljem razgraničenja gradskih i posjeda Varaždinskog generalata ili Erdödyja, znamo da su neke parcele u neposrednoj blizini tvrđave bile u posjedu njezinih vlasnika – parcela istočno od Stražarske kule na sjevernom obodu današnjeg Trga Miljenka Stančića, gdje se nalazilo još jedno Skladište (*Proviaanthaus*) (sl. 8) ili parcela koja se nalazila zapadno od vrta Franjevačkog samostana, nasuprot današnjeg samostana uršulinki, gdje se nalazila kolnica i konjušnica.

"Izvorni klesani gotički profili iz Celjskih vremena", drugi argument koji Mira Ilijanić navodi u prilog tezi da je niži dio današnje građevine Žitnica Celjskih iz XV. stoljeća³⁰, također ne stoji jer je u fortifikacijskom smislu, strateški neodrživo otvaranje tako velikih prozora u obrambenom zidu, u XV. stoljeću, prije del' Aglievih zemljanih bedema, a pogotovo nisko u zoni prizemlja. Još je manje vjerojatno da bi tu bilo smješteno spremište dragocjenog žita koje bi u tom slučaju bilo lako zapaliti s vanjske strane. Rezultati sondiranja građevine jasno upućuju

²⁸ Prema nalazu ostataka drvenog mosta i povišenog ulaza na sjevernom pročelju najstarije srednjovjekovne kule Starog grada te vrlo reprezentativnom kamenom portalu ulaza u gotičku kulu na njezinom sjevernom pročelju, moglo bi se pretpostaviti da je to bio glavni ulaz u kastrum, odnosno županovo sjedište, tim više što je bio orijentiran prema prijelazu i luci na Dravi. N. BUDAK iznosi pretpostavku da je kroz tu kulu prolazila cesta od Zagreba prema Dravi te da je kula služila za njezino zatvaranje, kao i Salomonova kula u Višegradu ("Varaždin – od postanka do zlatnog doba" u *800 godina...*, Zagreb-Varaždin, 2009., 1). Prostor kastruma južno od sjedišta, mogao je imati gospodarsko-servisnu funkciju i manji, ali utvrđen ulaz prema varoši. Tek bi nužna sustavna arheološka istraživanja dvorišta Staroga grada i čitavog platoa utvrde mogla dati konačne odgovore na otvorena pitanja.

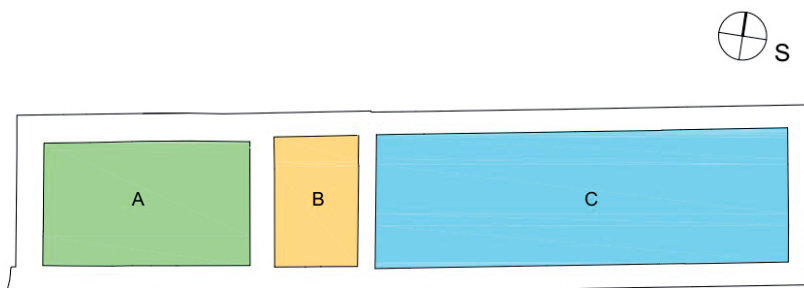
²⁹ M. ILIJANIĆ, "Varaždinska oružana i njen inventar", 1999., 215.; Zlatko TANODI, Adolf WISSERT, *Monumenta civitatis Varasdini*, svezak drugi, dio prvi, Varaždin, 1944., 23-24.

³⁰ M. ILIJANIĆ, n. dj., 216.

na zaključak da je južno pročelje tzv. Žitnice bilo naknadno izgrađeno na temeljima srednjovjekovnog bedema te da su istovremeno bili formirani i prozorski otvori. Prozorski otvori na sjevernom pročelju bili su naknadno formirani, dva u zaidima otvora koje možemo datirati u XVI. – XVII. stoljeće. Kameni okviri prozora su ovdje u sekundarnoj upotrebi, vjerojatno nakon obnove dvorca Jurja Erdödyja krajem XVII. – početkom XVIII. st., u vrijeme kada je varaždinska tvrđava izgubila svoju stratešku važnost, a njihove imitacije u žbuci, vjerojatno su dio obnove građevine s početka XX. stoljeća, kako zaključuje i M. Ilijanić.³¹

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati provedenih istraživanja upućuju na zaključak da se današnja zgrada Žitnice sastoji od dvije građevine među kojima do početka XX. stoljeća nisu postojale komunikacije u interijeru te nisu bile funkcionalno povezane.³² Kako bi se prostori dviju građevina povezali osim zidnih ploha, probijani su i svodovi središnjeg dijela (B) građevine. Osim toga, slojevi starijih povijesnih žbuka u građevini koja je obuhvaćala prostore B i C (“istočna građevina”), nisu pronađeni u građevini A (“zapadna građevina”); jednako kao što u interijeru “istočne građevine” nema povijesnih žbuka pronađenih u “zapadnoj građevini”.³³

A - zapadna građevina
B,C - istočna građevina

Slika 3. Shema prostornog rasporeda građevina

³¹ Isto, 216.

³² Iako nisu pronađene sondiranjem, ipak postoji mogućnost da su postojale starije komunikacije čije su tragove poništili kasniji građevinski zahvati. Kada se, tijekom građevinske obnove budu provodili opsežniji zahvati na konstruktivnoj sanaciji koji će omogućiti uvid u danas skrivene zidane strukture, vjerujemo da će se doći do više spoznaja o starijim povijesnim fazama građevine.

³³ Ovdje će se zbog jednostavnijeg snalaženja koristiti termini “istočna građevina” i “zapadna građevina”, tim više što do početka XVIII. st. ne možemo sa sigurnošću utvrditi namjenu i izgled građevine(a) čije tragove nalazimo.

NAJSTARIJI POVIJESNI SLOJEVI

Najstariji pronađeni povijesni sloj današnje građevine je južni obrambeni bedem. Prethodno opisane puškarnice na pročelju bedema istražene su u interijeru. Na zapadnom rubu južnog zida, na poziciji podesta zidanog stubišta iz XVIII. stoljeća, sondiranjem je otvorena niša puškarnice sa *in situ* sačuvanim kamenim zaslonom perforiranim u formi obrnute ključanice. Iznad nje je pronađena pozicija hodne plohe stražarske staze te ležište za drvenu gredu koja je mogla nositi drveni dio staze.

Slika 4. Nalaz zidanog dijela i ležište grede drvenog dijela hodne plohe stražarske staze te niša puškarnice. (J. Kliska, dokumentacija HRZ-a)

Na žalost, zbog zidanog stubišta nije bilo moguće istražiti eventualne tragove drvenih ili zidanih struktura koje su omogućavale pristup puškarnici ili stražarskoj stazi.³⁴ Postoji mogućnost da se i na mjestu današnjeg prozora istočne

³⁴ Jednako tako, najzapadniju usku pravokutnu puškarnicu starije faze nije bilo moguće sondirati iz interijera jer je zatvara naknadno sagrađeno stubište koje vodi na potkrovlje.

prostorije prizemlja nalazila puškarnica, čija je niša kasnije proširena i pretvorena u veći prozorski otvor. Razina hodne plohe stražarske staze na bedemu, odgovara današnjoj razini podnice prostorija na katu. Sondiranjem južnog zida istočne prostorije na katu zapadne građevine, pronađene su dvije niše puškarnica u donjoj zoni zida koji pripada srednjovjekovnom bedemu.

Na sjevernom pročelju današnje niže istočne građevine, usprkos kasnijim građevinskim zahvatima, uspjeli su se sačuvati tragovi najstarijih slojeva građevine (ili jedne od više građevina) koja je bila prizidana uz južni bedem. Tijekom istraživanja pročelja 1985. godine, u samom zapadnom uglu sjevernog pročelja, u zoni kata istočne građevine uočen je opekom zazidan pravokutni otvor manjih vrata te još jedan lučno zaključen veći otvor vrata u istoj osi, u zoni prizemlja. Ovi nalazi upućuju na dva zaključka: da je istočna građevina obuhvaćala današnji središnji prostor (B) te da je morao postojati pristup ulaznim vratima u gornjoj etaži, vjerojatno preko drvenog ganjka. Na vrlo rano postojanje građevina prizidanih uz južni bedem kastruma, osim pretežno kamene građe zidova, upućuju i rezultati geotehničkog istraživanja³⁵ koji su pokazali da su obrambeni bedem i sjeverno pročelje građevine temeljeni na istoj dubini, cca 2,50 m ispod današnje podnice prostorija prizemlja, kao i ulazna kula, što nam je poznato iz starijih arheoloških sondiranja koja je 1970. godine na različitim pozicijama utvrde provodio Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture iz Beograda.³⁶ Prema povijesnim izvorima iz druge polovice XVI. stoljeća čini se da je "zapadna građevina" već bila u funkciji oružane. Izgleda da je taj dio doživio radikalnije promjene od istočnog. Krupnijim kamenim lomljencima je, osim bedema, građeno zapadno pročelje, istočni zid, a takva građa tek je parcijalno sačuvana u istočnom dijelu sjevernog pročelja. To ukazuje na moguće postojanje neke starije arhitekture koja je omogućavala pristup stražarskoj stazi obrambenog bedema. Zbog ovako fragmentarnih nalaza koji su zapravo samo tragovi, teško je zaključiti nešto više o izgledu i namjeni ove najstarije dokumentirane povijesne faze te o načinu funkcioniranja obrane južnog bedema u to vrijeme.

Prva adaptacija istočne građevine

Tijekom slijedeće povijesne obnove, manja pravokutna vrata na katu sjevernog pročelja istočne građevine bila su zazidana, a na tom mjestu formirana je

³⁵ Geotehnički pregled Žitnice provela je tvrtka Geoexpert GTB tijekom rujna i listopada 2017. godine, o čemu je izrađeno i završno izvješće. (dokumentacija HRZ-a).

³⁶ Dokumentacija iskopavanja Stari grad – tvrđa 1971. godine. (arhiv GMV).

puškarnica s jako skošenom zapadnom špaletom.³⁷ Svijetli otvor lučno zaključanih vrata u prizemlju ispod puškarnice zazidan je i pretvoren u nišu.

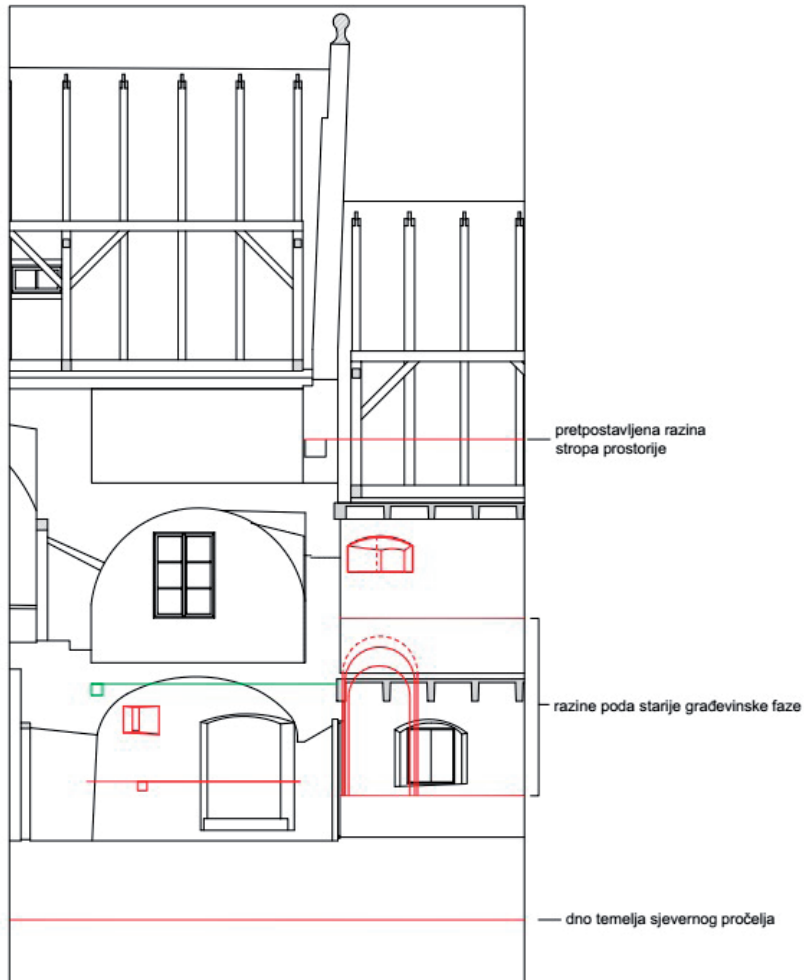

Slika 5. Puškarnica i luneta niše nekadašnjih ulaznih vrata, na katu istočne građevine (J. Kliska, dokumentacija HRZ-a)

Visinska kota vrha parapeta nove puškarnice i činjenica da se luneta niše nekadašnjih ulaznih vrata na sjevernom pročelju danas nalazi iznad podnice prostorije kata, jasno upućuju na zaključak da su podnice prostorija prizemlja i kata

³⁷ Svijetli otvor puškarnice je na pročelju uokviren širokom glatkom trakom vapnene žbuke sa urezanim kosim linijama na spojevima okvira te ostavlja dojam manjeg prozorskog otvora, kako je i bio protumačen tijekom istraživanja 1985. godine. Međutim, sondiranjem u interijeru utvrđeno je da se radi o puškarnici. Očito je da se s te pozicije kontrolirao ulaz u dvorac te je opravdano očekivati postojanje još jedne slične, simetrično postavljene puškarnice na istočnoj strani, možda u srušenom dijelu građevine.

u ovoj, kao i u prethodnoj povijesnoj fazi morale biti više od današnjih te posljedično, da je i sama građevina morala biti viša nego danas. Na sjevernom zidu prostorije kata, trag drvenog grednika međukatne konstrukcije iz ove građevinske faze nije bilo moguće pronaći jer je slijedećom adaptacijom zid bio značajno stanjen u donjoj zoni.

Slika 6. Presjek središnjeg dijela građevine (A. Ćurić, dokumentacija HRZ-a)

Ovom povijesnom sloju pripadaju i ostaci lučnog nadvoja, vjerojatno prolaza koji se nalazio u središnjoj osi današnjeg istočnog pročelja. Svijetli otvor prolaza

za, u njegovoj gornjoj zoni, presjekla je podnica drvene međukatne konstrukcije iz vremena kasnije adaptacije građevine, jednako kao i otvor ulaznih vrata na sjevernom pročelju. Povijesni planovi utvrde pokazuju da je istočna građevina, u različitim razdobljima mijenjala duljinu. To su potvrdili i rezultati probnog arheološkog sondiranja³⁸, kojim je potvrđeno da se istočno pročelje nalazilo 14 m istočnije od današnjeg. Pretpostavljamo da se ovaj lučno zaključen prolaz nalazio u prizemlju pregradnog zida kada je istočna građevina sezala do pravokutne ulazne kule, pa se i ulaz mogao nalaziti u tom dijelu.

Pregradnja istočne građevine u drugoj polovici XVI. stoljeća

Nova radikalna pregradnja istočne građevine očituje se u snižavanju razine drvene međukatne konstrukcije, zbog čega je u interijeru kata stanjena donja zona sjevernog zida. Istraživanjima je utvrđeno da je ležište današnje armiranobetonske sitnobrečaste međukatne konstrukcije na poziciji starije drvene. Ovim zahvatom je u potpunosti zazidana niša nekadašnjeg lučno zaključenog ulaza na sjevernom pročelju, kao i lučno zaključen otvor prolaza u istočnom zidu. Na sjevernom pročelju, u zoni kata zazidan je otvor skošene puškarnice, a otvoren istočni prozorski otvor; dok su u prizemlju, u istočnom dijelu pročelja otvorena velika ulazna vrata zaključena segmentnim lukom. Tada je i središnji prostor (B) sastavni dio istočne građevine koja se naslanja na zapadnu. O tome svjedoči otisak dvostrešnog krovišta na istočnom pročelju zapadne građevine, sačuvan u zoni potkrovlja te sondiranjem pronađena pozicija drvenog grednika međukatne konstrukcije i ostaci finih vapnenih žbuka u zoni prizemlja i kata središnjeg prostora (B). Otisak krovišta također, upućuje na zaključak da je čitava građevina ovim zahvatom bila snižena. U to je vrijeme, vjerojatno opekrom dozidan dio južnog bedema do visine susjedne zapadne građevine, o čemu svjedoči okomita reška na njihovom kontaktu pronađena istraživanjima pročelja iz 1985. godine. Istoj građevinskoj fazi možemo pripisati malu puškarnicu u obliku izduženog pravokutnika pronađenu u sjevernom zidu prizemlja prostora B na kojoj nalazimo ostatke istovjetne vapnene žbuke. Nalaz pravokutnog ležišta za gredu drvene podnice 0,70 m ispod ovog otvora, upućuje na mogućnost da se razina podnice ove prostorije prizemlja nije mijenjala. Na sjevernom zidu velike prostorije u prizemlju istočne građevine nisu uočeni tragovi drvenog grednika ili podnice, pa pretpostavljamo da se podnica nalazila na razini današnje. Istraživanjem saču-

³⁸ Marijana KRMPOTIĆ, *Izvešće o provedenim arheološkim istraživanjima u neposrednoj blizini Žitnice Staroga grada Varaždina tijekom 2018. godine*, arhiv HRZ-a, Zagreb, prosinac 2018. - siječanj 2019., 58.

vanih povijesnih struktura u zoni prizemlja nije pronađena komunikacija između velike prostorije istočne građevine i središnjeg prostora (B), ali je utvrđena u centralnoj osi zapadnog zida velike prostorije na katu. Na sondiranim ploham s sjevernog zida prostorije na katu, uočeni su grafiti crtani crvenim pigmentom na glatkoj plohi fine vapnene žbuke koja karakterizira ovu adaptaciju. Zanimljivo je da na južnom zidu iste prostorije nije pronađen nijedan stariji sloj povijesnih žbuka prisutnih na ostalim zidovima, osim kronološki najmlađeg sloja koji pripada adaptaciji iz 1930-tih.

Zapadna građevina postaje *Zeughaus*

Čini se da su u vrijeme neposredno prije adaptacije istočne građevine bili poduzeti značajniji građevinski zahvati na zapadnoj građevini, koja je tada već bila u funkciji oružane Varaždinskog generalata. Budući da u njenom interijeru nisu pronađeni slojevi povijesnih žbuka iz istočne građevine, zaključujemo da su starije povijesne strukture vjerojatno bile u vrlo ruševnom stanju te da su bili nužni opsežniji građevinski zahvati. Prema podacima iz povijesnih dokumenata koji se čuvaju u Štajerskom zemaljskom arhivu u Grazu (fond Militaria IV.) Jorg Fleischman, sudac grada Varaždina i blagajnik Slavonske granice, 1568. godine je iz Ptuja dobio 7000 opeka za popravak oružane,³⁹ a jedan sačuvani račun iz 1569. godine "spominje majstora Antuna kojem je plaćeno djelomično prekrivanje krova oružane i tornja za barut."⁴⁰ Obnova oružane možda je bila potaknuta posjetom komandanta granice Ivana Lenkovića 1562. godine, kada je zahtijevao popravke na tvrđavi, a Domenico delč Aglio je tada, između ostalog planirao i povećanje barutane.⁴¹ Budući da je zapadna građevina dominantno zidana opekama, moglo bi se zaključiti da su tada na ostacima starije kamene građe nastali njezini zidovi. Podatak o "popravku oružane" implicira da je taj prostor već bio u funkciji oružane. Istovremeno, navedeni bi podatak možda mogao poslužiti za okvirnu dataciju veće obnove istočne građevine u drugu polovicu XVI. stoljeća, jer je sondiranjem utvrđeno da je interijer središnje prostorije B obnovljen nakon radova na oružani.

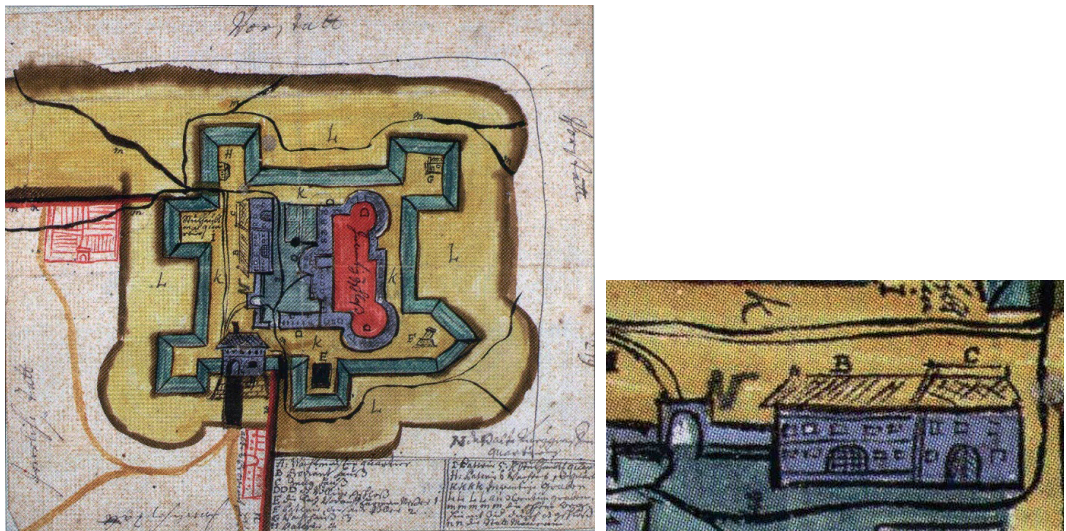
Tijekom obnove, opekama je dozidana gornja etaža građevine kao i kameni obrambeni bedem. Oružana se vjerojatno sastojala od jedne prostorije u prize-

³⁹ Državni arhiv u Varaždinu, 1001. Zbirka preslika gradiva iz inozemnih arhiva, Štajerski zemaljski arhiv Graz, Militaria I-IV, 16. st., Regesta.

⁴⁰ M. ILIJANIĆ, "Varaždinska oružana i njen inventar", 1999., 216.

⁴¹ M. ILIJANIĆ, S. KAPUSTIĆ, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća", 1999., 85.

mlju i na katu. Ulaz se vjerojatno nalazio u centralnoj osi sjevernog pročelja, na poziciji današnjeg kamenog lučno zaključenog portala. Analiza građe niše ovog otvora u interijeru, pokazuje da su na njoj bila provedena dva građevinska zahvata, što upućuje na zaključak da je postojeći kameni portal ovdje sekundarno korišten te da je niša eventualnog starijeg otvora ulaznih vrata na ovoj poziciji bila modificirana za ugradnju postojećeg portala. Na žalost, nemamo spoznaja o povijesnim prozorskim otvorima. Gotovo sa sigurnošću možemo tvrditi da se u južnom pročelju građevine, koje je tada još uvijek bilo u funkciji obrambenog bedema, barem u zoni prizemlja sigurno nisu mogli nalaziti prozorski otvori. Međukatna konstrukcija se vjerojatno sastojala od drvenog grednika u kojem se nalazio otvor za drveno stubište.

Slika 7. Plan varaždinske tvrđave nepoznatog autora, oko 1700. godine
(izvor: M. Klemm, "Najvažnija slikovna građa obrambenog sustava Varaždina",
800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.,
Zbornik radova, Zagreb – Varaždin, 2009., 88.)

Iako oružanu, skladište i toranj za barut spominju raniji povijesni izvori (računi, izvještaji Štajerskim staležima i sl.) ne ubiciraju ih, pa ne možemo sa sigurnošću tvrditi gdje su se nalazili, odnosno koja je bila namjena građevina koje istražujemo. Na ovom su planu građevine prvi put prikazane, označene i legendirane.

Slovom B je označena istočna građevina, a slovom C zapadna. Legendirane su kao *Provinat Haus (B)* i *Zeug Haus (C)* pa tek sada možemo sa sigurnošću govoriti o njihovoj namjeni – skladištu u istočnoj i oružani u zapadnoj građevini.

Obnova oružane u XVIII. stoljeću

Povijesni izvori bilježe štetu na oružani koju je 1592. prouzročio veliki požar u Varaždinu. Uslijedili su popravci, ali već se 1598. godine ponovo spominju velike štete.⁴² Provedenim istraživanjima nisu utvrđeni ovi zahvati, ali je jasno evidentiran veliki građevinski zahvat prve polovice XVIII. stoljeća. Prema isplaćenim računima za materijal i radove, znamo da su se 1722. – 1723. godine odvijali značajni građevinski radovi u interijeru oružane. Za potrebe izgradnje svodova, prostorije prizemlja i kata pregrađene su snažnim zidom koji je podijelio interijer oružane na istočnu, manju, pravokutnu i zapadnu, veću prostoriju kvadratnog tlocrta. U centralnoj osi pregradnog zida otvoren je veliki lučno zaključen prolaz, a zidano stubište smješteno je u jugozapadnom kutu manje prostorije do kojeg se pristupa kroz pravokutni kameni portal smješten u južnom zidu prostorije. Stubištem se penje do manje pravokutne prostorije na katu iz koje se vrlo visokim, lučno zaključenim prolazom pristupa u veću kvadratnu prostoriju. Svodovi prostorija na katu su neobično visoki. Manje pravokutne prostorije prizemlja i kata svodene su križnim svodovima, dok su veće kvadratne prostorije svodene bačvastim svodovima sa susvodnicama. Na planu varaždinske tvrđave nepoznatog autora, koji se datira u vrijeme oko 1700. godine, prikazano je sjeverno pročelje istočne i zapadne građevine (sl. 7). Usporedbom tog prikaza i današnjeg stanja sjevernog pročelja oružane, očito je da je povijesnih prozorskih otvora bilo više i da su bili manji od današnjih, ali zbog njihovog naknadnog povećavanja, danas im više ne možemo utvrditi izvornu dimenziju. Sondiranjem je utvrđeno da su tijekom ove građevinske obnove bile zazidane niše puškarnica u južnom zidu. Nakon izvedenih građevinskih zahvata čitav je interijer bio ožbuktan tankom vapnenom žbukom neravne površine. Istraživanjima je utvrđeno da je današnji prozorski otvor u južnom zidu veće prostorije prizemlja bio naknadno formiran. Na njegovom mjestu se mogao nalaziti manji prozor ili puškarnica, slična pronađenoj nešto zapadnije.

Rezultati sondiranja zapadnog zida prostorije na katu središnjeg prostora B upućuju na zaključak da je, vjerojatno nakon izgradnje svodova došlo do destrukcije зида. Naime, u zidu su pronađeni ključevi naknadno ugrađenih željeznih

⁴² M. ILIJANIĆ, "Varaždinska oružana i njen inventar", 1999., 216.

zatega kojima su bili učvršćeni zidovi oružane. Moguće je da se urušio svod veće prostorije prizemlja, na što upućuje činjenica da se na plohamo postojećeg svoda nalazi tanki sloj vapnene žbuke kakav ne nalazimo na drugim plohamo interijera oružane. Moguće je da je tada istočni zabatni zid krovišta oružane porušen i sazidan novi zabat na tanjem zapadnom zidu skladišta. Time je krovište oružane obuhvatilo i širinu središnjeg prostora B, dok je u interijeru taj prostor i dalje ostao funkcionalno povezan sa skladištem. I danas se u prostoru potkrovlja obje građevine uočava značajna denivelacija hodnih ploha. Hodne plohe skladišta i središnjeg prostora nalaze se na jednakoj razini. U potkrovlju je još uvijek sačuvana donja zona zabata istočnog pročelja oružane na čijem se licu nalaze otisci starijeg dvostrešnog krovišta skladišta. Hodna ploha potkrovlja oružane znatno je viša, u skladu s izuzetnom visinom svodova prostorija na katu. Sondiranjem je utvrđeno da je postojeće opekomo zidano stubište kojim se iz oružane pristupa u potkrovlje, bilo naknadno sagrađeno.

Rezultati istraživanja upućuju na zaključak da se svi klesani kameni elementi (pravokutni portali pred stubištima u prizemlju i na katu te stube stubišta koje vodi u prostorije kata) nalaze u sekundarnoj upotrebi, a njihovo bi porijeklo mogli tražiti u starijim povijesnim fazama netom obnovljenog dvorca tvrđave.

Obnova skladišta u XVIII. stoljeću

Čini se da su neposredno nakon obnove oružane poduzeti zahvati na obnovi skladišta. Na nadprozorniku kamenog okvira srednjeg prozora na južnom pročelju, u prizemlju skladišta, crnim je pigmentom upisana 1740. godina. Moguće je da su upravo tada bili provedeni zahvati na obnovi skladišta. To je vrijeme kada je varaždinska tvrđava izvan direktne ratne opasnosti, a srednjovjekovni obrambeni bedem već je odavno izgubio svoju funkciju. Za potrebe osvjetljenja i zračenja skladišta prozorski otvori su postojali na sjevernom pročelju, što dokumentira i prikaz nepoznatog autora iz 1700. No, čini se da su ovom obnovom formirani novi prozorski otvori u koje su umetnuti kameni okviri s gotičkom profilacijom, ali u sekundarnoj upotrebi. Analizom građe prozorskih niša u interijeru prostorije prizemlja, uočeno je da su svi (osim najzapadnijeg prozorskog otvora koji je probijen kasnije) prozorski otvori formirani u vrijeme izgradnje južnog pročelja. Za razliku od njih, prozorske niše sjevernog pročelja pokazuju da su bile naknadno formirane, s tim da su niše bočnih prozora formirane u zavidima starijih otvora, dok građa i način zidanja središnjeg prozora jasno upućuju na njegovu naknadnu izvedbu.

Slika 8. Niše prozora s kamenim okvirima, na sjevernom pročelju prizemlja skladišta, nakon obijanja recentne cementne žbuke i sloja hidroizolacije 2017. godine.
(D. Škarpa Dubreta, dokumentacija HRZ-a)

Ovom su adaptacijom zazidana velika lučno svođena vrata, smještena u istočnom dijelu sjevernog pročelja, nakon čega je u tom zazidu formirana prozorska niša prve prozorske osi prizemlja sa kamenim gotičkim okvirom. Novi ulaz u skladište formiran je u centralnoj osi istočnog pročelja, a definiran je kasnobaroknim kamenim portalom. Čini se da je tijekom ovih velikih građevinskih zahvata podignut bačvasti svod na katu središnjeg prostora B. Sondiranjem zapadnog zida prostorije na katu, utvrđeno je da je svod prostorije podignut nakon umetanja zatega koje su učvršćivale zidove oružane, jer se ključevi zatega nalaze ispod ležišta svoda.

Nakon ovih opsežnih zahvata pročelja skladišta i oružane bila su ožbukana vapnenom žbukom čiji su ostaci pronađeni istraživanjima pročelja iz 1985. godine.

Današnji izgled zgrada duguje nekim kasnijim adaptacijama povezanim sa novom namjenom. Iz dokumenata sačuvanih u Državnom arhivu u Varaždinu⁴³

⁴³ DAVŽ, Fond Erdödy, regesta 1457.– 1885.

znamo da su se tijekom XIX. st. prostori skladišta i oružane iznajmljivali građanima. Središnji prostor je, čini se tek sada dobio “podrum” jer je u njemu bila smještena ledana. Da bi se omogućio direktan ulaz u ledanu, na sjevernom pročelju je na poziciji starijeg prozora formiran otvor vrata sa sekundarno korištenim pravokutnim kamenim portalom, a tada je vjerojatno sagrađen i svod u prizemlju.

Sljedeća pregradnja koja je definirala današnji izgled uslijedila je 1931.-1935. godine za potrebe smještaja Arhiva. Tada je formirano armiranobetonsko stubište lijevo od ulaza na istočnom pročelju. Drvene međukatne konstrukcije skladišta su zamijenjene sitnorebričastim armiranobetonskim konstrukcijama te su probijene komunikacije u interijeru prizemlja i kata obje građevine. Tada je bio zazidan veliki lučni prolaz u pregradnom zidu prizemlja oružane, kao i veliki lučni prolazi u zapadnoj prostoriji kata. Također, ovim zahvatima bismo mogli pripisati i povećanje prozorskih otvora oružane.

Turris pulverar

U povijesnim izvorima i literaturi⁴⁴ se spominje, a u nekim povijesnim planovima različito prikazuje⁴⁵ toranj za barut koji bi se trebao nalaziti zapadno od oružane, zatvarajući tako fortifikacijski prsten utvrde. Na tu bi se građevinu trebao vezati zapadni i južni obrambeni bedem utvrde te sjeverni kraj varoškog zapadnog obrambenog zida.

Lenkovićev pregled varaždinske tvrđave 1562. godine rezultirao je nizom popravaka. Domenico delč Aglio je tada, između ostalog planirao i povećanje barutane.⁴⁶ Na računu koji se čuva u Štajerskom zemaljskom arhivu u Grazu⁴⁷, među radovima koje je 1569. godine izveo majstor Antun, spominje se pokrivanje krova oružane i tornja za barut, a navodi ga M. Ilijanić. Marina Šimek također navodi da je postojao te da je srušen do 1780. godine, a M. Slukan Altić i S. Težak navode da su se 1555. godine radili popravci oružane, tornja za barut i male kućice u kojoj su se čuvali topovi. Iako samo neki sačuvani povijesni planovi prikazuju toranj

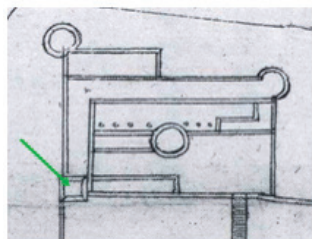
⁴⁴ M. ILIJANIĆ, “Varaždinska oružana i njen inventar”, 1999., 215.; M. ŠIMEK, “Arheologija bedema i opkopa”, 2008., 22.; M. SLUKAN ALTIĆ, *Varaždin, Povijesni atlas gradova*, 2009., 58.; S. TEŽAK, “Pisani dokumenti o gradnji sustava obrane varaždinske utvrde Stari grad”, *Iz srednjega u novi vijek: varaždinski Stari grad i projekt “Bastion”*, 2008., 12.

⁴⁵ Plan varaždinske tvrđave Daniela Specklina iz 1568.; I. plan Varaždina vojnog topografa Martina Stiera, iz 1657.; Plan okoliša varaždinske tvrđave gradskog geometra Ivana Vöttera iz 1773. (kopija Ignaca Wagnera).

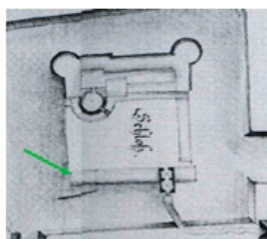
⁴⁶ M. ILIJANIĆ, S. KAPUSTIĆ, “Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća”, 1999., 85.

⁴⁷ M. ILIJANIĆ, “Varaždinska oružana i njen inventar”, 1999., 216.

za barut, na njima se njegov oblik jako razlikuje – kvadratna kula kod Specklina, bastionski istak kod Stiera ili kružna forma kod Vöttera.

Specklin, 1568.

Stier, 1657.

Vötter, 1773.

Slika 9. Povijesni planovi varaždinske tvrđave

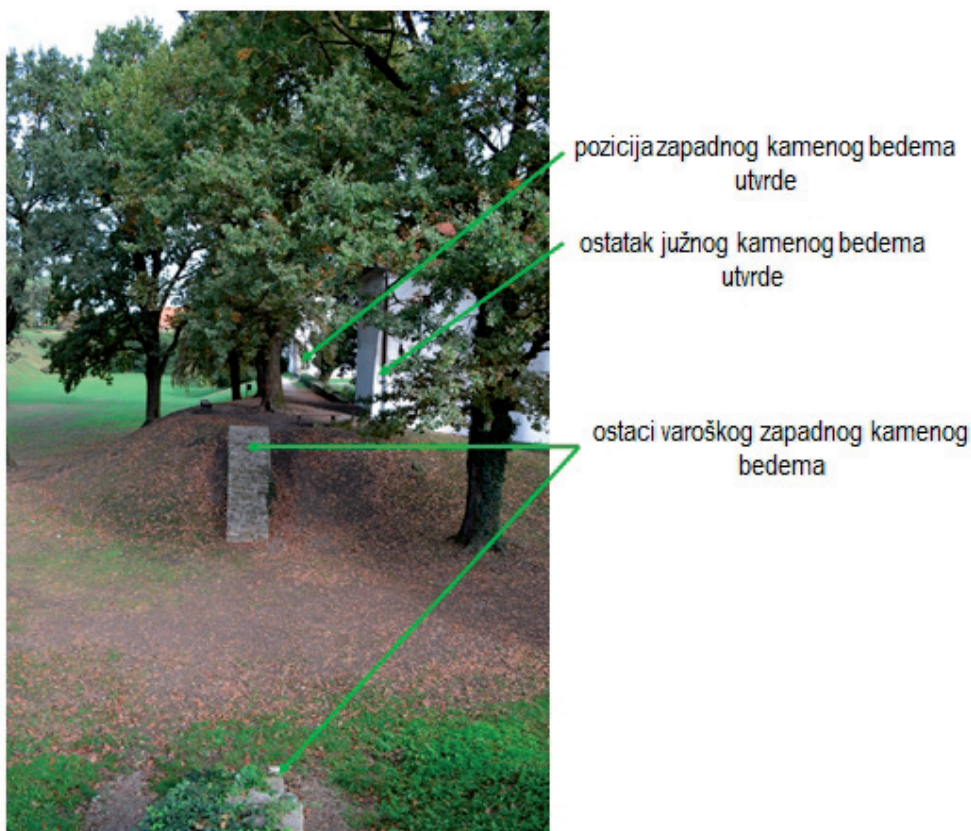
Danas je plato tvrđave, zapadno od oružane kružno oblikovan te se konično spušta prema zapadnoj i južnoj grabi. Uz južni rub zemljane kružnice prislanja se sjeverni kraj varoškog zapadnog obrambenog zida. Provedenim arheološkim sondiranjem⁴⁸ utvrđeno je da kraj tog zida zaista završava ravno oblikovanim licem te da nema tragova vezivanja na drugu zidanu strukturu. Ovdje bi bilo logično očekivati građevinsku rešku na mjestu gdje mlađi obrambeni zid seže do pretpostavljene starije građevine. Tijekom iskopa za polaganje drenažne cijevi duž zapadnog i južnog pročelja oružane 1985. godine nisu pronađeni tragovi očekivane građevine.

U pokušaju da razjasnimo ovaj problem, otvorene su dvije arheološke sonde. Rezultati arheološkog istraživanja pokazali su visoki sloj nasipa bez ikakvih tragova arhitektonskih struktura ili barem negativa temelja pretpostavljene građevine. Osim problema točne ubikacije i izgleda tornja za barut, nameće se, po našem mišljenju puno važnije pitanje – kako je, u strateškom smislu, bio zatvoren jugozapadni kut primarnog fortifikacijskog sustava same utvrde, pogotovo u starijoj fazi prije del' Aglievih zemljanih bedema?

Zapadni obrambeni zid utvrde koji s jugozapadnog ugla južnog krila dvorca kreće prema jugu, veže se na zapadno pročelje oružane. U tom bi se slučaju sama oružana mogla promatrati kao kula, tim više što su njezini obodni zidovi snažniji od zidova skladišta i ta bi situacija odgovarala Specklinovom prikazu varaždinske tvrđave. Takva nas interpretacija vodi tumačenju da je građevina za koju smo

⁴⁸ M. KRMPOTIĆ, n. dj., 58.

smatrali da je bila u funkciji oružane Varaždinskog generalata, zapravo *turris pulverar*, odnosno četvrtasta kula starijeg fortifikacijskog sustava. Međutim, ostaje neriješen problem građevine na koju se vezivao zapadni varoški kameni obrambeni zid, jer njegov sjeverni kraj završava zapadnije i južnije od jugozapadnog ugla oružane, odnosno južnog obrambenog zida utvrde – na konusu kružno oblikovanog zemljanog nasipa. Arheološka istraživanja M. Šimek nedvosmisleno su pokazala da je zapadni varoški zid stariji od del' Aglievih zemljanih bedema, pa se morao vezivati na neki fortifikacijski objekt utvrde da bi u potpunosti ispunio zadaću zatvaranja varoškog sustava i njegovog povezivanja s fortifikacijskim sustavom utvrde.

Slika 10. Pogled s južnog zemljanog nasipa na ostatke zapadnog varoškog zida, jugozapadni ugao Oružane i ostatke zapadnog obrambenog zida utvrde, listopad 2016. (D. Škarpa Dubreta, dokumentacija HRZ-a)

Na žalost, provedenim istraživanjima nismo uspjeli odgovoriti na ovo pitanje. Vjerujemo da bi sustavna arheološka istraživanja koja bi obuhvatila puno šire područje mogla dati podatke za rješenje ovog problema.

ZAKLJUČAK

Provedena su istraživanja rezultirala nizom spoznaja. Utvrđeno je da su se na ovoj lokaciji nalazile dvije građevine koje su do početka XX. stoljeća bile funkcionalno potpuno odvojene. Najstariji pronađeni sloj je potez južnog kamenog obrambenog bedema varaždinske utvrde koji je, sudeći prema oblikovanju starijeg sloja puškarnica, izgrađen najkasnije u drugoj polovici XV. stoljeća. Istraživanjima u interijeru zapadne građevine utvrđena je razina hodne plohe stražarske staze, otvorene su niše dostupnih puškarnica te je utvrđeno da su neke starije puškarnice, vjerojatno sredinom XVI. stoljeća, bile izmijenjene kako bi kontrolirale vrh zemljanog nasipa del' Aglievog južnog bedema. Geofizička istraživanja su pokazala da su vjerojatno istim građevinskim zahvatom sagrađeni i temelji postojećih građevina. Vrata u zapadnom dijelu sjevernog pročelja u prizemlju i na katu istočne građevine mogli bismo pripisati istoj građevinskoj fazi, kao i ostatke kamenih zidova zapadne građevine. S obzirom na fragmentarnost nalaza, to ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Istočna građevina je prvu adaptaciju doživjela vjerojatno u prvoj polovici XVI. stoljeća, kada su razine podnica prostorija i čitava građevina bili viši od današnjih. Drugim građevinskim zahvatom, dokumentiranim povijesnim izvorima u drugu polovicu XVI. stoljeća, bile su obuhvaćene obje građevine. Istočna je bila adaptirana za potrebe skladišta (*Provi-ant Haus*) a zapadna za potrebe oružane (*Zeug Haus*) Varaždinskog generalata. Ovim zahvatom su opekom dozidani kameni bedem i zidovi oružane, a potom je uslijedila adaptacija skladišta kojom je snižena čitava građevina, razine podnica u prostorijama te je formiran novi ulaz na sjevernom pročelju. Izgled sjevernog pročelja obje građevine prikazuje Plan varaždinske tvrđave nepoznatog autora iz vremena oko 1700. godine (sl. 8). Tijekom prve polovice XVIII. stoljeća građevine su ponovo adaptirane. Prostor oružane je podijeljen na dvije prostorije u prizemlju i na katu, sagrađeni su svodovi te zidano stubište. Skladište je dobilo novo južno pročelje rastvoreno prozorima. Jednaki prozori su formirani i na sjevernom pročelju, a na istočnom je formiran novi ulaz s baroknim kamenim portalom. Ovaj građevinski zahvat karakterizira sekundarna upotreba kamene plastike, vjerojatno s netom obnovljenog Starog grada. Adaptacijom za potrebe smještaja arhiva, 1931.-1935. godine građevine su dobile današnji izgled. Tada su prvi put uspostavljene komunikacije u interijeru građevina.

Već ovi fragmentarni nalazi ukazuju na dugi kontinuitet građenja duž južnog obrambenog bedema utvrde. Te su se građevine često obnavljale i mijenjale u skladu s potrebama nove namjene.

Tijekom rada na istraživanjima građevne geneze na ovoj lokaciji pokazala se upitnom atribucija niže istočne građevine koju je M. Ilijanić prepoznala kao žitnicu Celjskih iz sredine XV. stoljeća. Rezultati svih provedenih istraživanja pobijaju tu tezu. Otvorenim ostaje pitanje točne lokacije i izgleda tornja za barut, odnosno zatvaranja i povezivanja fortifikacijskih sustava utvrde i varoši, a odgovore bi mogla dati veća sustavna arheološka istraživanja tog dijela platoa i grabišta varaždinske tvrđave.

LITERATURA

- 1/ ANDROIĆ Mirko, *Starogradska varaždinska općina*, Varaždin, 2008.
- 2/ BUDAK Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*, Nakladna kuća "Dr. Faletar", Koprivnica 1994.
- 3/ BUDAK Neven, "Varaždin – od postanka do "zlatnog doba"", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, gl. ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin, 2009., 1. – 8.
- 4/ CESAR Đurđica, "Varaždin u vrijeme vladavine Arpadovića", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, gl. ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin, 2009., 39. – 49.
- 5/ ČUFAR Katarina, ŠIMEK Marina, "Dendrochronological Investigation of Wood from Varaždin Old Castle", *Podravina*, vol. VII, br. 13, Koprivnica, 2008., 22-29.
- 6/ HORVAT Rudolf, *Povijest grada Varaždina*, HAZU-Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, Varaždin 1993.
- 7/ ILIJANIĆ Mira, "Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrđe u 16. stoljeću", (1961.), *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHORVIČIĆ, 137-146.

- 8/ ILIJANIĆ Mira, "Varaždinska oružana i njen inventar", (1963.), *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, 215-225.
- 9/ ILIJANIĆ Mira, "Prilog historijskoj urbanističkoj dokumentaciji Varaždina od postanka do XVI. stoljeća" (1964), *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, 117-128.
- 10/ ILIJANIĆ Mira, "Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina" (1967.), *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, 1-32.
- 11/ ILIJANIĆ Mira, "Kasnogotički pećnjaci iz varaždinske tvrđave" (1973.) *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, 263-267.
- 12/ ILIJANIĆ Mira, KAPUSTIĆ Slavko, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća" (1983.), *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, 55-108.
- 13/ ILIJANIĆ Mira, "Varaždin u 16. stoljeću" (1988.), *Mira Ilijanić – Urbanizam graditeljstvo kultura, Zbornik radova*, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999., gl. ur. Andre MOHOROVIČIĆ, 147-156.
- 14/ JANKOVIĆ Julije, *Pabirci po povijesti županije varaždinske*, Varaždin, 1898.
- 15/ KLEMM Miroslav, ŠIMEK Marina, TEŽAK Spomenka, *Iz srednjega u novi vijek: varaždinski Stari grad i projekt "Bastion"*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2008.
- 16/ KLAJČ Nada, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990.
- 17/ KONTLER Laszlo, *Povijest Mađarske*, Srednja Europa, Zagreb, 2007.
- 18/ KRUIHEK Milan, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995.
- 19/ LENTIĆ KUGLI Ivy, *Varaždin, povijesna urbana cjelina grada*, DPUH, knjiga XXIV, Zagreb, 1977.
- 20/ NOVAK Silvije, *Izveštaj o konzervatorskim istraživanjima pročelja zgrade nekadašnje oružane (žitnice) u Varaždinu*, Restauratorski zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
- 21/ PERČI Ljerka, "Prilog poznavanju izgradnje varaždinskih gradskih utvrda u prvoj četvrtini 16. stoljeća", *Muzejski vjesnik* 12, Bjelovar, 1989., 54-56.
- 22/ SLUKAN ALTIĆ Mirela, *Varaždin, Povijesni atlas gradova*, sv. V, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i DA Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2009.

- 23/ ŠIMEK Marina, "Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion", *Podravina* Vol. VII, br. 13, Koprivnica 2008., 5-51.
- 24/ TANODI Zlatko, WISSERT Adolf, *Monumenta civitatis Varasdini*, svezak drugi, dio prvi, Varaždin 1944., 23-24.
- 25/ TEŽAK Spomenka, "Varaždinska gradska utvrđenja", *Izdanja HAD-a*, 28, Zagreb, 2012., 259-274.
- 26/ TOMIČIĆ Željko, "Pogled u arheološko nasljeđe ranoga srednjovjekovlja Varaždina i njegove šire okolice", *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, gl. ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin, 2009., 51-72.

SAŽETAK

ŽITNICA STAROGA GRADA VARAŽDINA

U radu su prezentirani rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja građevine koja se nalazi u jugozapadnom kutu platoa nekadašnjeg županskog kastruma, prepoznate kao žitnica Celjskih u istočnom dijelu te oružana Varaždinskog generalata u zapadnom.

Tijekom istraživanja je obrađena i analizirana objavljena literatura i dostupna arhivska građa. Prilikom terenskog rada korištene su metode vizualne analize te sondiranje građe, žbukanih slojeva i naliča. Osim konzervatorsko-restauratorskih, provedena su geofizička istraživanja te arheološko probno sondiranje na određenim lokacijama.

Današnja se građevina nalazi unutar perimetra posjeda koji je od osnutka pripadao utvrđenom kraljevskom županskom kastrumu. Stoga se čini nemogućim da bi se unutar takvog posjeda moglo nalaziti imanje nekog građanina, što je jedan od argumenata starije historiografije za atribuciju nižeg dijela građevine žitnici Celjskih. Drugi argument se odnosi na kamene okvire prozora s gotičkom profilacijom, za koje su rezultati istraživanja u interijeru građevine nedvosmisleno pokazali da su bili naknadno ugrađeni.

Provedena su istraživanja pokazala da se današnja građevina kroz dugo povijesno razdoblje sastojala od dvije, funkcionalno odvojene građevine. Istraživanja su rezultirala fragmentarnim nalazima koji upućuju na njihovu slojevitost građevinsku genezu. Najstariji sloj je zapadni dio kamenog južnog obrambenog bedema utvrde s puškarnicama koji je nastao najkasnije u drugoj polovici XV. stoljeća. Uslijedio je

niz povijesnih adaptacija građevina u XVI. i XVIII. stoljeću, a današnji izgled je rezultat posljednje obnove, početkom XX. st. za potrebe smještaja arhiva. Problem točne ubikacije i izgleda tornja za barut, odnosno načina zatvaranja fortifikacijskog prstena varaždinske utvrde i povezivanja s varoškim utverdama prije izgradnje delć Aglievih zemljanih bedema, na žalost ostaje neriješen.

Ključne riječi: županski kastrum; Celjski; žitnica; Varaždinski generalat; oružana.

SUMMARY

THE OLD CITY OF VARAŽDIN GRANARY

The paper presents the findings of conservation-restoration explorations of the building located in the south-western corner of the former county prefect's *castrum* plateau, recognized as the granary of the counts of Celje in the eastern part, and the Varaždin general headquarters' armoury in the western.

During the explorations, the published references, as well as the available archival materials have been processed and analysed. During field work, methods of visual analysis and probing of the construction material, the plastered and paint layers have been used. Apart from conservation-restoration works, geophysical explorations were also undertaken, as well as the test archaeological probing on certain locations.

The present building is located within the perimeter of the estate that had belonged, since its very foundation, to the fortified royal county prefect's *castrum*. That is why it seems impossible that such an estate could hold within the property of a citizen, which is one of the arguments of older historiography for attributing the lower part of the building to the granary of the Counts of Celje. The other argument concerns the stone wall frames with gothic profiling, for which the exploration findings from the building's interior have unequivocally shown that they were added at a later time.

The explorations performed have shown that today's building has, through a long historical period, consisted of two, functionally separated, buildings. The explorations have resulted in fragmentary findings pointing to their stratified building genesis. The oldest layer is the western part of the fortification's southern stone defence wall with loop-holes, dating back to the second half of the 15th century at the latest. What followed was a number of historical building adaptations in the 16th and 18th centuries, while the present appearance is the

result of the final renewal, performed towards the beginning of the 20th century for the needs of accommodating the archives. The problem of the exact powder tower location and appearance i.e. of the manner of closing the Varaždin's fortress fortification ring and its linking to the surrounding fortifications before the construction of del' Aglio's earthen fortification walls, sadly, remains unresolved.

Key Words: perfect's castrum; the Counts of Celje; ganary; Varaždin general headquarters; armoury.